

Iryna Protsyk

ORCID: 0000-0001-8472-0141

Uniwersytet Wrocławski

iryna.procyk@prawo.uni.wroc.pl

Rodzaj artykułu: oryginalny artykuł naukowy

Od socjaldemokracji do nacjonalizmu: zmiany w ideologii i światopoglądzie Dmytra Doncowa

Słowa kluczowe: Dmytro Doncow, ideolog ukraińskiego nacjonalizmu, czynny (aktywny) nacjonalizm, ukraiński nacjonalizm, socjaldemokracja, naród polityczny

Tylko głupi oraz martwi nie zmieniają poglądów
James Russell Lowell

Dmytro Doncow jest jedną z najbardziej kontrowersyjnych postaci ukraińskiej myśli politycznej i prawnej pierwszej połowy XX wieku, człowiek, polityczne poglądy którego uległy kardynalnej zmianie, ewoluując od sympatii do lewicy aż do propagowania skrajnych ideałów prawicowych. Podobnie, jak zmieniały się przekonania Dmytra Doncowa w ciągu jego życia, tak samo kardynalnie zmieniał się odbiór jego myśli w społeczeństwie: od całkowitego zachwyty¹ do

¹ O. Bahan, *V oboroni ukraïnskoï tsyvilizatsii* [Defending Ukrainian civilization] [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2012, t. 2, s. 5–15; O. Bahan, *Heroïchna natsiosofia* [Heroic national philosophy] (idei Dmytra dontsova v konteksti pravykh teorii mizhvoïennoi doby)

całkowitej negacji², i dotychczas jego dorobek twórczy jest odbierany bardzo niejednoznacznie³, przede wszystkim wtedy, kiedy autorzy prac naukowych nie rozgraniczają pojęcia nacjonalizmu oraz szowinizmu⁴.

W dziejach ukraińskiej myśli politycznej i prawnej Dmytro Doncow zajmuje przede wszystkim miejsce ideologa nacjonalizmu ukraińskiego, który to on sam nazywał albo «czynnym nacjonalizmem», to znaczy aktywnym, albo, wykorzystując etnonim i w taki sposób podkreślając całkowitą oryginalność tej ideologii na gruncie ukraińskim, – «ukraińskim nacjonalizmem». Chociaż ukończonej oraz całościowej doktryny czynnego nacjonalizmu Dmytro Doncow nie pozostawił, ponieważ sam siebie nie miał za naukowca, nie pisał teoretycznych rozpraw politologicznych, był przede wszystkim publicystą, krytykiem literackim, redaktorem jednego z najbardziej wpływowych periodyków okresu międzywojennego – «Literaturno-Naukovoho Wisnyka», a później «Wisnyka», jednak z dziedzictwa twórczego Doncowa można rekonstruować system jego myśli oraz poglądów i odtworzyć szlak, którym on zmierzał: od czynnego udziału w socjaldemokratycznym ruchu przez rozczarowanie się socjalizmem aż do zachwycenia się ideami konserwatyzmu, a następnie do nacjonalizmu. Badacze twórczości Dmytra Doncowa kwalifikują system jego poglądów w latach 20–30 jako nacjonalizm woluntarystyczny⁵ albo jako nacjonalizm integralny⁶.

Osobista ewolucja ideowa Dmytra Doncowa ugruntowała się na zrozumieniu kategoryczności konfliktu ukraińsko-rosyjskiego, na uświadomieniu te-

[w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2013, t. 4, s. 5–14; O. Bahan, *Ideolohiia syly i nastupu [Ideology of force and attack] (Dmytro Dontsov i svitohliadni parametry voliovoho natsionalizmu)* [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2014, t. 7, s. 5–18; S. Kvit, *Dmytro Dontsov: ideolohichniy portret [Dmytro Dontsov: ideological portarit]*, Lviv 2013; S. Lenkavskiy, *Filosofichni pidstavy «Natsionalizmu» Dontsova [Philosophical grounds of «Nationalism» by Dontsov]* [w:] D. Dontsov, *Natsionalizm*, Kyiv 2015, s. 249–254.

² W. Poliszczuk, *Analiza politologiczna doktryny Doncowa* [w:] Dmytro Doncow, *Nacjonalizm*, Kraków 2008, s. 243–271; W. Poliszczuk, *Ideologia najonalizmu ukraińskiego według Dmytra Doncowa*, Warszawa 1995.

³ R. Wysocki, *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze*, Lublin 2014; O. Zaitsev, *Ukrainskyi intehrlnyi natsionalizm (1920–1930 roky) [Ukrainian integral nationalism (1920–1930)]*. *Narysy intelektualnoi istorii*, Kyiv 2013; T. Stryjek, *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego*, Toruń 2013.

⁴ P. Kuzyk, *Natsionalizm i shovinizm u mizhnarodnykh vidnosynakh [Nationalism and chauvinism in international relations]*, Lviv 2003.

⁵ O. Bahan, *V oboroni ukrainskoi tsyvilizatsii [Defending Ukrainian civilization]* [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2012, t. 2, s. 5–15; O. Bahan, *Heroichna natsiosofia [Heroic national philosophy] (idei Dmytra dontsova v konteksti pravykh teorii mizhvoiennoi doby)* [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2013, t. 4, s. 5–14; O. Bahan, *Ideolohiia syly i nastupu [Ideology of force and attack] (Dmytro Dontsov i svitohliadni parametry voliovoho natsionalizmu)* [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2014, t. 7, s. 5–18.

⁶ R. Wysocki, *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze*, Lublin 2014; O. Zaitsev, *Ukrainskyi intehrlnyi natsionalizm (1920–1930 roky) [Ukrainian integral nationalism (1920–1930)]*. *Narysy intelektualnoi istorii*, Kyiv 2013.

go, iż konflikt z Rosją ma charakter cywilizacyjny i kulturowy oraz na postrzeganiu tego konfliktu jako najważniejszej rywalizacji nie tylko w Europie Środkowo-Wschodniej, ale w całej Europie, a także niemożności rozwiązania tego konceptualnego problemu za pomocą środków, proponowanych przez socjaldemokrację (internacjonalna w swoim rdzeniu i skupiona na problemach społecznych), która z założenia lekceważyła priorytet pryncypiów narodowych, ściągając zagrożenie na istnienie, bezpieczeństwa wówczas, ukraińskiej nacji. Serhij Kvit, autor badania monograficznego «Dmytro Doncow: portret ideologiczny», stwierdza, iż zmiana poglądów Doncowa od socjaldemokracji do nacjonalizmu «była szybką i wyrazistą»⁷, ponieważ na Pierwszym Kongresie Studenckim we Lwowie w roku 1909 wystąpił on z «socjalistycznym», «antyklerykalnym» referatem «Szkola i religia», w jakim praktycznie osądza cerkiewny obskurantyzm⁸, jednak jego wystąpienie na Drugim Wszchukraińskim Kongresie we Lwowie w roku 1913 z referatem pod tytułem «Współczesny stan polityczny narodu i nasze zadania» już zademonstrował ewolucję w ideologii oraz światopoglądach Doncowa. Chociaż przy wygłoszeniu tego odczytu autorowi towarzyszyły słowa «ja, jako socjaldemokrata...»⁹, to jednak na przełom w poglądach Dmytra Doncowa wskazuje fakt, że przedstawiony w referacie system idei był ukierunkowany na konieczność całkowitej separacji Ukrainy od Rosji. Oto kilka najważniejszych postulatów z tego wystąpienia: «...separatyzm polityczny jest nie tylko niezbędny w interesach naszego narodu, ale też – co ważniejsze! – jest możliwy»¹⁰, «...jedynym wyjściem dla niego [narodu] musiał by być program nie autonomizmu, lecz separatyizmu politycznego w tej albo innej formie – wszystko jedno»¹¹, «...bardziej realnym, bardziej konkretnym – i szybciej osiągalnym! – jest hasło oderwania się od Rosji, zerwanie wszelkich z nią spółek – polityczny separatyzm»¹². «Ewolucja narodu ukraińskiego po tej stronie granicy przygotowała i w Galicji grunt dla ideologii separatystycznej»¹³. «Tym celem z natury rzeczy stało się pokonanie albo osłabienie reżimu carskiego, wspieranie separatystycznych dążeń na Ukrainie»¹⁴. «Oni stworzyli grunt pod jeden wspólny program narodu ukraińskiego po obu stronach granicy»¹⁵. «Teraźniejszy moment jak najbardziej sprzyja ewentualnej realizacji programu separatystycznego»¹⁶. «Prze-

⁷ S. Kvit, *Chorniavyi student iz Tavrii [A dark-haired student from Tavria]* [w:] Dmytro Dontsov, *Natsionalizm*, Kyiv 2015, s. 6.

⁸ *Ibidem*.

⁹ D. Dontsov, *Suchasne polityczne polozhennia natsii i nashi zavdannia [Modern political position of the nation and our tasks]* [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2011, t. 1, s. 22.

¹⁰ *Ibidem*, s. 28.

¹¹ *Ibidem*, s. 29.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, s. 30.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

budzenie się nacji niehistorycznych (a osobno ukraińskiej) ... sprawia, że realizacja naszego programu staje się coraz bardziej i bardziej prawdopodobna»¹⁷, «...jedynym programem, który odpowiada interesom narodu ukraińskiego, jest teraz separatyzm polityczny»¹⁸, «...wszelka klęska Rosji ...przybliży czas ostatecznego wyzwolenia naszego kraju»¹⁹. Wśród środków do osiągnięcia celu Dmytro Doncow wylicza: 1) «militarne wychowanie młodzieży»; 2) «systematyczne wychowanie polityczne narodu w duchu programu separatyzmu»; 3) «antymoskiewska agitacja»²⁰, a czynnikami, które zapewnią zwycięstwo, są «jedność oraz świadomość polityczna nacji»²¹. I jako refren autor powtarzał: «Młodzież ukraińska musi brać aktywny udział w życiu politycznym narodu»²². Serhij Kvit uważa, że «ten referat wzbudził ogromny rezonans nie tylko w społeczeństwie ukraińskim, ale również pośród całej socjaldemokracji rosyjskiej»²³. Dmytro Doncow twierdził, że dążenia narodowe są o wiele silniejsze od interesów socjalnych, dlatego też całkowicie odciął się od socjalizmu.

Od czasu ukazania się książki Dmytra Doncowa «Podstawy naszej polityki» (1921 r.) można mówić o pojawieniu się prawicowej, czyli konserwatywnej i nacjonalistycznej ideologii na Ukrainie, która powstała na gruncie heroicznej przeszłości Ukrainy, myśleniu religijnym, idealizmie oraz irracjonalizmie światopoglądów, a którego celem ostatecznym było przywrócenie tradycji narodu ukraińskiego jako narodu politycznego. W pracy «Podstawy naszej polityki», napisanej w roku 1918 dopiero co po klęsce ukraińskiej rewolucji narodowej, Dmytro Doncow stawiał sobie za cel sformułować ogólny zarys idealnego narodu ukraińskiego, który do początku pierwszej wojny światowej «wciągnięty został... do nurtu cudzej narodowo-państwowej idei... i wydawało się, że spał snem letargicznym»²⁴ oraz «znaleźć wyjście z sytuacji, w jakiej znalazł się nasz kraj»²⁵. Jako były socjaldemokrata, którego pod czas narodowej rewolucji socjaliści ukraińscy chcieli zamordować, Dmytro Doncow dopatrywał się «konfliktu, ukrytego w walce socjalnej, którą przechodzi Europa» – wielkiego konfliktu «dwóch cywilizacji, dwóch politycznych, socjalnych oraz kulturowo-religijnych ideałów, konfliktu Europa – Rosja»²⁶. On zaznacza, iż «bolszewizm... – to zjawisko rosyjskie i przede wszystkim rosyjskie»²⁷, co jest niczym innym, «jak tyl-

¹⁷ *Ibidem*, s. 33.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, s. 35.

²⁰ *Ibidem*, s. 36.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, s. 37.

²³ S. Kvit, *Chorniavyi student iz Tavrii [A dark-haired student from Tavria]* [w:] Dmytro Dontsov, *Natsionalizm*, Kyiv 2015, s. 6.

²⁴ D. Dontsov, *Pidstavy nashoi polityky [Grounds for our policy]* [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2013, t. V, s. 18.

²⁵ *Ibidem*, s. 19.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

ko walczącym z Zachodem rosyjskim mesjanizmem»²⁸, «który chce panować nad narodami, co stoją wyżej od niego pod względem tak kulturowym, jak i politycznym oraz ekonomicznym...», – zjawisko, jedyne takie w dziejach Europy w ostatnich 300 latach»²⁹, a «uwolnienie światowego proletariatu», jak również i «wyzwolenie słowiaństwa», próżny wyraz, za którym ukryta jest zupełnie inna treść. To samo ze znanym nam już moskiewskim mesjanizmem³⁰, który ugruntowany jest na polityce burżuazyjnej oraz walce «o przewagę Rosji nad Europą»³¹. Dmytro Doncow przedstawia analizę systemową Rosji jako cywilizacji, która w kulturowym oraz politycznym poszerzeniu się Europy postrzega zagrożenie dla swego istnienia, a wyjście dla Ukrainy jako narodu bezpieczeństwa widzi w umocnieniu i pogłębieniu związków z krajami Europy Środkowej, co uznaje za imperatyw środkowoeuropejskości (jako pierwszy narodowy imperatyw). W narodowej polityce głosi on następujące postulaty: «1) w polityce wewnętrznej – przestrzeganie wszelkich zasad kultury zachodniej, które ratują Europę (i nas) od moskiewskiej zarazy; 2) w polityce zewnętrznej – całkowita separacja od Rosji». Drugi imperatyw narodowy Ukraińców Doncow określa tak: «zrozumienie ukraińsko-rosyjskiego konfliktu jako decydującej walki w przestrzeni Europy Środkowo-Wschodniej, od której zależały i będą zależeć wszystkie wielkie, rozciągnięte w czasie i przestrzeni geopolityczne wydarzenia w całej Europie i Zachodniej Eurazji». Doncow formułuje tezę, iż «klucze do opanowania słowiaństwa (a przez niego i Europy) może dostać tylko ten, kto władać będzie Ukrainą» oraz ujawnia cywilizacyjne plany Rosji, która stanowczo niszczyła i kulturowo okradała Ukrainę, uświadamiając sobie jej geostrategiczne znaczenie dla rozwoju własnej ekspansji. Dla tego «sprawa ukraińska» dla Rosji zawsze będzie najważniejszym i najbardziej mistycznym problemem, ponieważ właśnie rezultat jego rozwiązania będzie mieć największe znaczenie w decydowaniu o losie Rosji jako cywilizacji oraz imperium: czy potrafi ona zwycięsko dążyć ku Zachodowi, czy będzie odgrywać najważniejszą rolę w Eurazji, czy nie? Doncow zachęcał Ukraińców do uświadomienia zadań strategicznych dla rozwoju własnego narodu i kraju: «Potrafić domyśleć się, znaleźć oraz osiągnąć swój ideał – to imperatyw kategoryczny dla narodu, który chce mieć przyszłość i pragnie stać się niepodległą międzynarodową jednostką». Doncow mówił o konieczności stworzenia ofensywnej ideologii oraz zdolności zwyciężenia na przestrzeni dziejów. Za J. Fichtym głosił trzy wieczne zasady budowania nacji: 1) pierwszeństwo programu politycznego nacji nad wszelkim partykularyzmem (ideologicznym, klasowym, kulturowym, regionalnym, kosmopolitycznym); 2) pierwszeństwo polityki zewnętrznej nad wewnętrzną; 3) zachowanie w narodzie wszystkich rodzajów tradycjonalizmu. Obstawiał za prawami nacji nie prze-

²⁸ *Ibidem*, s. 20.

²⁹ *Ibidem*, s. 23.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, s. 24.

ciwko temu albo innemu reżimowi, a tylko przeciwko agresywnym zamiarom innych narodów, ponieważ nie rywalizacja socjalna jest czynnikiem dominującym w życiu międzynarodowym, a rywalizacja rasowa, rywalizacja narodów z narodami.

Przez wiele lat jeszcze przed pierwszą wojną światową Doncow występował przeciwko teorii kulturowo-etnograficznego pojmowania narodu oraz przeciw odmawianiu prawa do rewolucyjno-politycznych form walki, krytykował kulturowy program większości przedstawicieli ukraińskiej sceny politycznej, co jest bezpośrednim świadectwem stałej oraz logicznej ewolucji jego światopoglądu. Praca Doncowa «Podstawy naszej polityki» stała się kamieniem węgielnym ideologii ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego okresu międzywojennego – nacjonalizmu woluntatywnego. Termin «nacjonalizm integralny», jak i odniesienia do teoretyków francuskiego nacjonalizmu integralnego, u Doncowa nie występują. Natomiast w tej pracy zauważalna jest próba autora by odnaleźć możliwości do porozumienia ukraińsko-polskiemu. «Praca «Podstawy naszej polityki» – według Oleha Bahana – była strategicznie ważną jeszcze pod tym względem, iż zapoczątkowała formowanie prawdziwego prawicowego, konserwatywnego i nacjonalistycznego ruchu na Ukrainie oraz jego ideologii. [...] D. Doncow zdecydowanie zwrócił ukraińską narodową ideologię ku bohaterskiej spuściźnie przodków, ku formom myślenia religijnego, idealizmu oraz irracjonalizmu w światopoglądzie»³². W rozdziale szóstym pracy pod tytułem «Egzamin z historii (1917–1920)» Doncow nie tylko nazywa nieproste procesy narodowej rewolucji, ujawnia przyczyny słabości ukraińskiej myśli politycznej, ale również dodaje krytyczną analizę ideologii ukraińskiego socjalizmu, porównując prawicowe oraz lewicowe myślenie w historii. Akcentuje, że Ukraińcy muszą stać się narodem politycznym, jeżeli nie chcą popaść w historyczne zapomnienie. W pracy «Podstawy naszej polityki» Dmytro Doncow sformułował zasady ideologiczne kształtowania się nowego światopoglądu narodu ukraińskiego, ustawiając sprawę ukraińską w cywilizacyjnym, geopolitycznym oraz kulturowo-ideologicznym kontekście rozwoju całej Europy.

Postulaty czynnego nacjonalizmu Doncowa, ukazane przede wszystkim w pracy «Nacjonalizm» (1926 p.)³³, miały wpływ na kształtowanie się ukraińskiego środowiska politycznego oraz idei, jakie propagowało ono w latach 20–30 XX wieku.

W przedmowie do tej pracy Dmytro Doncow wyjaśniał, czym on sam wypełnił pojęcie ukraińskiego nacjonalizmu, pojmując go nie jako program, ani jako odpowiedź na ówczesne wyzwania społeczne, ale jako światopogląd: «jak

³² O. Bahań, *Stratehiia dlia Ukrainy: cherez heroichnu natsiosofiiu do nastupalnoi heopolityky* [Strategy for Ukraine: through heroic national philosophy to offensive geopolitics] [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2013, t. V, s. 14.

³³ D. Dontsov, *Natsionalizm* [Nationalism] [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2014, t. VII, s. 19–178.

pewien światopogląd przeciwstawiam swoje pojęcie nacjonalizmu dotychczasowemu naszemu nacjonalizmowi XIX wieku, nacjonalizmowi upadku...»³⁴. Cel swojej pracy Doncow określił tak: «Wpłynąć na formowanie ukraińskiej ideologii narodowej, która, ja w to wierzę, wyjdzie zwycięsko z zamieszania naszych czasów, – i tym samym wpłynąć na bieg przyszłych wydarzeń»³⁵. Zachwycając się ideologią pravicową, wtedy, gdy sam jeszcze był działaczem ruchu socjaldemokratycznego, Dmytro Doncow uświadomił sobie, iż jedynym prawdziwym czynnikiem życia międzynarodowego jest naród, a pasje narodowe, wizje oraz impulsy narodowe są odwiecznym motorem napędowym historii, a nie sugerowane przez liberałów racjonalne programy postępu, czy deklarowane przez socjalistów stosunki produktywności między klasami, lub postulowane przez konserwatystów formy samoorganizacji elit.

Pragnął on przeorientować ukraińską myśl publiczną na zasady filozofii idealistycznej, irracjonalnej. Koncepcja pracy «Nacjonalizm» to próba ugruntowania ukraińskiego myślenia według europejskiej woluntarystycznej myśli filozoficznej. Doncow wyodrębnił dwie podstawy idei narodowej: 1) «wzmocnić wolę narodu do życia, do władzy, do ekspansji»³⁶ oraz 2) «dążenie do walki i świadomość jej konieczności, bez której nie są możliwe ani heroiczne czyny, ani intensywne życie, ani wiara w nie, ani triumf jakiegokolwiek nowej idei, która chce zmienić oblicze świata»³⁷.

W drugiej części conceptualnej pracy «Nacjonalizm» Dmytro Doncow sformułował siedem ideologemów aktywnego nacjonalizmu, na których powinna bazować idea narodowa, i które powinny uformować światopogląd narodu ukraińskiego:

- 1) wola życia – abstrakcyjne pragnienie i irracjonalna siła by iść naprzód, «wieczne dążenie»³⁸, nastawienie na rywalizację, potrzeba aktywności; «wszelka [...] filozofia narodu powinna być zbudowana nie na oderwanych zasadach logiki, a jedynie na tej woli życia [...]; którą uświęca się cała polityka narodu i wszystkie jej zasady»³⁹;
- 2) wola władzy – pragnienie zdobywania, ekspansji, panowania; «Wola władzy to «ekspansja, wcielenie, wzrost, dążenie kierowane przeciw temu, co stawia opór». Ta «wola władzy może przejawiać się jedynie w oporze: przede wszystkim jest chęcią zwycięstwa, reformowania»⁴⁰; i jako jej element, duch walki – pragnienie osiągnięcia najwyższego celu; «walka w

³⁴ Zamist przedmowy [In place of preface] [w:] Dmytro Dontsov, *Natsionalizm*, Kyiv 2015, s. 23–24.

³⁵ *Ibidem*, s. 24.

³⁶ Dmytro Dontsov, *Natsionalizm [Nationalism]*, Kyiv 2015, s. 174.

³⁷ *Ibidem*, s. 175.

³⁸ *Ibidem*, s. 159.

³⁹ *Ibidem*, s. 168–169.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 170.

ogóle, wojna jako jej forma w szczególności»⁴¹, «życie narodu, jak również życie między narodami, nie składa się z jedności i nie składa się z walki [...] życie narodów składa się ze stałego ruchu, który zamienia jedność w walkę, a walkę zamienia w jedność»⁴²;

- 3) romantyzm, dogmatyzm, iluzjonizm – nastawienie człowieka na irracjonalne doświadczanie wspaniałego, namiętnego; skłonność ludzi do życia w pięknych iluzjach mitu, zwycięskiej wizji, której oni nie są świadomi, ale ją czują; «Właśnie to «urojenie», ta «mara», ten «instynkt», to «ogólne», gdy ono uduchowia jednostki i masy – pojawia się w życiu zbiorowym (a zwłaszcza narodowym) w formie «ogólnej» idei», która – zdaniem Doncowa – wznosi się ponad poczucie własnego bezpieczeństwa, ponad własne JA, ponad humanizm i ponad cudze JA, ponad wszystko pojedyncze w czasie i przestrzeni. «I to wznoszenie się ponad pojedynczym jest jedną z głównych cech każdej wielkiej idei»⁴³ wraz z antyintelektualizmem i rewolucyjnością. Doncow uważa, że najważniejszą cechą każdej doktryny jest romantyczna wiara w jej wieczną prawdę, bo wiem dla romantyka najważniejszymi są misja narodowa i trwale interesy narodu. Doncow wyróżnia trzy podstawy idei narodowej (nacionalistycznej): woluntaryzm (antyintelektualizm), wojowniczość (antypacyfizm) i romantyzm;
- 4) fanatyzm i «amoralność» (irracjonalna pasja) – zdolność osoby do silnych uczuć – miłości i nienawiści, chęć obrony swoich praw i wykazywania agresji wobec innych; «Ważne jest, czy idea jest połączona z odpowiednim uczuciem, z abstrakcyjną wolą życia i wzrastania, czy odwrotnie, ta idea jest mentalną abstrakcją [...]. W pierwszym przypadku – taka idea wygra, w drugim – umrze»⁴⁴. W ocenie Doncowa «fanatyzm zwolenników wielkich idei wynika już z ich «religijnego» charakteru», a «każda nowa idea jest nietolerancyjna», stąd «wszystkie wielkie wydarzenia w historii są konsekwencją idei fanatycznych»⁴⁵, a sam fanatyzm jest zasadą życia. Wielka idea narodowa (nacionalna), podsumowuje Dmytro Doncow, jest nieprzejednana, bezkompromisowa, fanatyczna i «amoralna»⁴⁶;
- 5) twórca przemoc – umiejętność odczuwania i dostrzegania energii zmian, stanowcze oddanie się wierze i prawdzie, które zawsze wygrywają; «narod czy wielka idea, która [...] nie dba o konkretne, ale o «wieczne» – musi przypisać ogromną rolę w życiu narodów przemocy»⁴⁷, «agresywność – szlak każdej nowej idei»⁴⁸;

⁴¹ *Ibidem*, s. 169.

⁴² *Ibidem*, s. 174.

⁴³ *Ibidem*, s. 175.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 186.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 187.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 192.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 200.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 201.

- 6) mniejszość inicjatywna – elita, którą każdy naród musi wychować, aby zachować szlachetność, wysokie porywy ducha, kult rycerskości; «Czynnikiem aktywnym, tym, który niesie ideę; tym, gdzie ta idea się rodzi, jest aktywna, albo inicjatywna mniejszość»⁴⁹; «Naród, jak wszystkie wielkie symbole kultury, jest wewnętrzną cechą niewielu osób»⁵⁰; «aktywna mniejszość jest społeczną siłą twórczą»⁵¹, jej rola jest ogromna, w pierwszej kolejności jako kreatora nowych idei. Zdaniem Doncowa, «w każdym stanie społeczności dla utrzymania jej przy życiu, dla skutecznej obrony i wszystkich działań w ogóle – niezbędnym warunkiem jest istnienie aktywnej, odważnej, spragnionej władzy mniejszości, tej prawdziwej nosicielki wielkich idei, najważniejszego czynnika historii»⁵²;
- 7) dynamiczny okcydentalizm – świadomość historycznej energii postępu narodów europejskich, które jako jedyne zdołały stworzyć wysoką kulturę idealistyczną, wychować wzorcowe elity, przekształcić swoje istnienie w systematyczne rozbłyski heroizmu. Doncow wskazuje, że «fanatycznym duchem, pragnieniem dominacji i poświęceniem się idei, swojej misji»⁵³ byli przepelnieni Rzymianie, Anglosasi, których stawia za przykład, ponieważ «obrona swojego kraju i dbanie o jego wielkość to najwyższe prawo»⁵⁴, i przeciwstawiał ich światopogląd azjatyckiemu, hinduskiemu. «Żyją i panują tylko te rasy, które nie mają wątpliwości, które nie rozmyślają nad prawem do własnego istnienia i istnienia kosztem słabszych i niezdarnych; rasy, które polegają nie na okolicznościach, ale na swojej nieugiętej sile, dla których zarówno ich wzrost, jak i ich idea jest dogmatem absolutnym, a nie wartością relatywną, szukającą sankcji»⁵⁵.

Wśród głównych tez, skierowanych do nowego pokolenia Ukraińców, Dmytro Doncow najpierw sformułował następujące: «Ukrainy, jakiej chcemy, jeszcze nie ma, jednak możemy ją stworzyć w naszej duszy. Możemy i powinniśmy ogrzać tę ideę ogniem fanatycznego przywiązania, a wtedy ten ogień wypali w nas nasze niewolnicze «wstydy» siebie, które nas niszczy... Ponieważ dopóki nie wychowamy w sobie namiętnego pragnienia, aby stworzyć swój świat z zewnętrznego chaosu, dopóki... «wstydy» – nie zmieni się w «brutalność», a pozbawiona kręgosłupa «miłość do ludu» – w agresywny nacjonalizm, dopóty Ukraina nie stanie się narodem»⁵⁶, «każda zdrowa idea, która chce zwyciężyć, musi pokonać wrogi świat»⁵⁷. Doncow zastrzegł, że «sama

⁴⁹ *Ibidem*, s. 201.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 202.

⁵¹ *Ibidem*, s. 202.

⁵² *Ibidem*, s. 204.

⁵³ *Ibidem*, s. 206.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 207.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 209.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 211.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 212.

«czułość», szacunek dla swego – nie tylko nie pozwoli idei zwyciężyć, ale także nie poderwie swego narodu do czynu. [...] Coś innego musi jeszcze w niej, w jej patosie być. I to «coś», do czego garną się podświadomie masy, co jest istotą idei, uświęcając jej niezrozumiałe i obce masie detale, to właśnie jest ten instynkt panowania, władzy, chęć narzucenia siebie na obcą myśl, narzucenia siebie światu, prowadzenia za sobą, urządzania życia, chociażby i siłą. [...] Instynkt panowania («przymusu») jest nieodłącznym elementem każdej wielkiej idei...»⁵⁸. «... idea, aby pokonać opór tego świata, środowiska, obcej idei i swojej pasywnej masy, wymaga «odwagi», «ostrości», «energii», «przymusu», «stanowczości», a często również «obcesowości»...»⁵⁹. Na pierwszym miejscu Doncow stawia wiarę, «która nie zna wątpliwości, i namiętność, która nie zna żadnych «dlaczego»»⁶⁰.

Dmytro Doncow wzywa Ukraińców do tego, aby młodzi ludzie nabrali wiary w wielką misję swojej idei oraz agresywnie tę wiarę szerzyli, gdyż «nacja, która chce rządzić, powinna cechować się pańską psychiką narodu-władcy»⁶¹. «Ukraińskość powinna sobie uświadamiać, że jej idea, jeśli chce zwyciężyć, powinna być ideą jaskrawą, to znaczy wykluczać jakąkolwiek inną, być opartą nie na częściowej, ale na całkowitej negacji obcej idei. W tym celu idea ta musi być wszechogarniająca. A to oznacza, że musi ona zainteresować się pojęciem władzy politycznej...»⁶². Dmytro Doncow podkreśla, że «wszechogarniający ideał, organizacja władzy jest ostateczną funkcją każdego narodowego organizmu, dla konsolidacji zewnętrznej (walki z internacjonalizmem) i wewnętrznej (w walce z autonomizmem), w walce z otoczeniem zewnętrznym i pasywnym środowiskiem wewnętrznym»⁶³. Zastrzega, że «wszystkie wysiłki narodu, pozbawionego własnej władzy, idą na marne»⁶⁴, «bez wszechogarniającej idei ukraińskość nigdy nie wyjdzie ze stanu prowincji»⁶⁵ i podkreśla, że oprócz woli władzy, Ukraina musi stworzyć «wszechobejmującą ideę, ideę opanowania duchowego, ekonomicznego i politycznego życia narodu»⁶⁶. «Idea narodowa wtargnie jako potężny czynnik w życie, gdy w niej będą się szczęśliwie łączyć obie części: uczuciowa oraz rozumowa, kiedy intelekt jest mocno związany z ludowym instynktem i sumieniem. A to jest możliwe tylko wtedy, gdy sens idei, gdy ideał narodowy nie jest obcy...»⁶⁷. Aby to osiągnąć, aby ideał nacji mógł się połączyć z narodowym instynktem, powinien on, według Doncowa, czerpać swój

⁵⁸ *Ibidem*, s. 213.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 215.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 217.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, s. 221.

⁶³ *Ibidem*, s. 223.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 224.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 225.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 226.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 233.

sens z «tajników narodowej psychiki, z potrzeb nacji, z jej irracjonalnej woli życia i woli do panowania. [...] Tylko ten ideał jest dobry, który oparty na instynkcie narodowym. [...] Na tym nacjonalizmie, na tym dostosowaniu narodowych nakazów do mentalności i psychiki narodu, powinniśmy zbudować całą naszą ideologię, polityczną, społeczną, kulturową, religijną»⁶⁸. Ideolog czynnego nacjonalizmu postuluje, że nacjonalizm zawsze podkreśla moment wolności, władzy i agresji: «Czynny nacjonalizm mówi: organiczność i wiara w kulturze, własna władza w państwie, przywództwo, hierarchia w społeczności. [...] W czynnym nacjonalizmie: sensem życia jest aktywność i potęga narodu, formą życiową jest walka narodowa, a duchem życia jest «romantyka», wiara»⁶⁹, «czynny nacjonalizm nie zaprzecza hierarchicznej syntezy różnych zasad, tylko dochodzi do niej zupełnie inną drogą»⁷⁰. «Głównym czynnikiem obejmującym całą ideologię czynnego nacjonalizmu, jest czynnik panowania, władzy, aktywności. [...] Naród może panować jedynie przy pomocy uniwersalnych stron swego geniuszu»⁷¹. «Naród, który dąży do wolności i do odegrania swojej roli w świecie, musi [...] przyswoić dramatyczny, woluntarystyczny świat silnych władczych narodów, który już zaczyna się budzić na Ukrainie. [...] Siłę tę możemy zdobyć tylko wtedy, gdy przepełnimy się nowym duchem, nową ideologią. [...] Tę naszą odważną, sławną ideologię, ideologię ras, które z radością przyjmują walkę o byt i o szczęście zwycięstwa, musimy na nowo przyswoić. [...] Uratuje nas wyłącznie ukształtowanie zupełnie nowego ducha!»⁷².

Przeanalizowane powyżej poglądy Dmytra Doncowa, umieszczone w zaproponowanych do analizy w tym artykule pracach: «Współczesny stan polityczny narodu i nasze zadania» (1913), «Podstawy naszej polityki» (1921) oraz «Nacjonalizm» (1926), ujawniają ideologiczną ewolucję autora od socjaldemokracji do nacjonalizmu, który swoje teorie polityczno-prawne i filozoficzne oparł na podstawowych ideach irracjonalizmu zachodnioeuropejskiego, czego dowodem są powyższe cytaty i powołania.

Twórczość ideologa ukraińskiego nacjonalizmu odgrywała ważną rolę w kształtowaniu doktryny nacjonalistycznej i można w niej wyodrębnić szereg idei, na podstawie których powstała oryginalna, niezależna koncepcja – która nie powstała pod wpływem żadnych totalitarnych doktryn (włoski faszizm i niemiecki nazizm), jak to niejednokrotnie mu przypisują⁷³, gdyż poprzedzała je – wywodząca się z dokładnego rozgraniczania nacjonalizmu narodów państwowych oraz bezpaństwowych. Formułując konceptualne idee, Dmytro Doncow wycho-

⁶⁸ *Ibidem*, s. 234.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 235–236.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 236.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, s. 237.

⁷³ W. Poliszczuk, *Analiza politologiczna doktryny Doncowa* [w:] Dmytro Doncow, *Nacjonalizm*, Kraków 2008, s. 243–271; W. Poliszczuk, *Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego według Dmytra Doncowa*, Warszawa 1995.

dził z założenia, iż reprezentuje naród ukraiński, jaki wówczas nie miał własnego państwa i dążył do jego odzyskania. Zdając sobie sprawę, że w tej walce Ukraina praktycznie nie ma sojuszników, całą swoją energię skoncentrował na kształtowaniu w narodzie ukraińskim aktywnych dążeń niepodległościowych, ofiarności, samoorganizacji oraz poświęcenia się Ukraińców, aby osiągnąć niepodległość. Według przekonań Doncowa, nacjonalizm ma charakter wyzwolenczy i w nim dostrzegał siłę ratującą Ukraińców dążących do tego, by naród stał się niezależnym graczem międzynarodowym. Niezależnie od tego, że Dmytro Doncow w drugiej połowie lat dwudziestych odszedł od aktywnej działalności politycznej, był on współtwórcą politycznego programu ukraińskiej partii nacjonalistycznej – Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, w latach trzydziestych kształtował zasady światopoglądowe ukraińskiego środowiska nacjonalistycznego oraz strategię jego walki politycznej.

Prowadzone badania są perspektywiczne, ponieważ dokładne studia bardzo rozbudowanej politycznej publicystyki Dmytra Doncowa – która to wreszcie doczekała się pełnego wydania w dziesięciotomowym zbiorze prac⁷⁴ – umożliwią zrozumienie specyfiki nacjonalizmu na Ukrainie, jak również w całej Środkowo-Wschodniej Europie. Ponieważ, jak słusznie zaznacza Oleh Bahan, właśnie «D. Doncow ocenił narodowe dążenia Ukraińców jako decydujący czynnik w uwolnieniu całej Europy Wschodniej od rosyjskiej dominacji»⁷⁵.

Bibliografia

- Bahan O., *Heroichna natsiosofia [Heroic national philosophy] (idei Dmytra dontsova v konteksti pravykh teorii mizhvoiennoi doby)* [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2013, t. 4, s. 5–14.
- Bahan O., *Ideolohiia syly i nastupu [Ideology of force and attack] (Dmytro Dontsov i svitohliadni parametry voliovooho natsionalizmu)* [w:] Dmytro Dontsov., *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2014, t. 7, s. 5–18.
- Bahan O., *Stratehiia dlia Ukrainy: cherez heroichnu natsiosofiui do nastupalnoi heopolityky [Strategy for Ukraine: through heroic national philosophy to offensive geopolitics]* [w:] Dontsov Dmytro, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2013, t. V, s. 5–16.
- Bahan O., *V oboroni ukrainskoi tsyvilizatsii [Defending Ukrainian civilization]* [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2012, t. 2, s. 5–15.
- Dontsov D., *Natsionalizm [Nationalism]*, Kyiv 2015.
- Dontsov D., *Vybrani tvory u 10 t. [Selected works in 10 vol.]*, uporiad., red., avtor peredm. O. Bahan, Drohobych 2011 – 2016, t. I – X.

⁷⁴ D. Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t. [Selected works in 10 vol.]*, uporiad., red., avtor peredm. O. Bahan, Drohobych 2011 – 2016, t. I – X.

⁷⁵ O. Bahan, *V oboroni ukrainskoi tsyvilizatsii [Defending Ukrainian civilization]* [w:] Dmytro Dontsov, *Vybrani tvory u 10 t.*, Drohobych 2012, t. 2, s. 6.

- Kvit S., *Chorniavyi student iz Tavrii* [A dark-haired student from Tavria] [w:] Dmytro Dontsov, *Natsionalizm*, Kyiv 2015, s. 3–16.
- Kvit S., *Dmytro Dontsov: ideolohichniy portret* [Dmytro Dontsov: ideological portrait], Lviv 2013.
- Kuzyk P., *Natsionalizm i shovinizm u mizhnarodnykh vidnosynakh* [Nationalism and chauvinism in international relations], Lviv 2003.
- Lenkavskiy S., *Filosofichni pidstavy «Natsionalizmu» Dontsova* [Philosophical grounds of «Nationalism» by Dontsov] [w:] D. Dontsov, *Natsionalizm*, Kyiv 2015, s. 249–254.
- Poliszczyk W., *Analiza politologiczna doktryny Doncowa* [w:] Dmytro Doncow, *Nacjonalizm*, Kraków 2008, s. 243–271.
- Poliszczyk W., *Ideologia najonalizmu ukraińskiego według Dmytra Doncowa*, Warszawa 1995.
- Sosnovskiy M., *Dmytro Dontsov. Politychnyi portret: z istorii rozvytku ideolohii ukrainskoho natsionalizmu* [Dmytro Dontsov. Political portrait: from the history of development of Ukrainian nationalism ideology], New-York, Toronto 1974.
- Stryjek T., *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego*, Toruń 2013.
- Wysocki R., *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynniki nacjonalizmu Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romanów Dmowskiego. Studium porównawcze*, Lublin 2014.
- Zaitsev O., *Ukrainskyi intehralnyi natsionalizm (1920–1930 roky)* [Ukrainian integral nationalism (1920–1930)]. *Narysy intelektualnoi istorii*, Kyiv 2013.

From social democracy to nationalism: Change of Dmytro Dontsov's ideological beliefs and outlook

Summary

Dmytro Dontsov is one of the most controversial figures in Ukrainian political and legal opinion of the 1st half of the XX th century, a man whose political views have undergone drastic changes having evolved from sympathizing with the left wing to propagandizing ideas of the right wing.

In the article on the basis of analysis of the three Dmytro Dontsov's conceptual works «Modern political situation of the nation and our tasks» (1913), «The basis for our politics» (1921) and «Nationalism» (1926) the evolution of the author's ideological beliefs has been traced; the author who has abandoned social democracy and through conservatism has come to valid or, in other words, active nationalism as the only ideological salvation of the non-state (for the time being) Ukrainian nation.

Dmytro Dontsov's evolution of ideas is based on being aware of inevitability of Ukrainian and Russian opposition, civilizational and cultural conflict with Russia and also understanding it as the central competition not only in the central-eastern, but also in the whole Europe. Analysis of Dmytro Dontsov's works gives us the reason to talk about the appearance of the right – conservative and i nationalistic – movement in Ukraine, ideology of which was based on the heroic past of Ukraine, religious thinking, idealism and irrationalism; its final goal was to renew traditions of Ukrainian nation as a political nation.

Perspective of this research consists in the fact that detailed studies of the very spreading political journalism of the ideologist of Ukrainian nationalism will make it possible to understand peculiarities of nationalism in Ukraine, and also in the whole central-eastern Europe.

Keywords: Dmytro Dontsov, ideologist of Ukrainian nationalism, active nationalism, Ukrainian nationalism, social democracy, political nation.

Ірина Процик

Вроцлавський університет

Від соціал-демократії до націоналізму: зміна ідеологічних та світоглядних переконань Дмитра Донцова

Анотація

Дмитро Донцов – одна з найконтroversійніших постатей української політико-правової думки першої половини XX ст., людина, політичні погляди якої зазнали кардинальних змін, еволюціонувавши від симпатії лівим до пропагування крайніх правих ідей. Подібно як змінювалися переконання Дмитра Донцова упродовж його життя, так само кардинально відрізнялася рецепція його думок у суспільстві: від беззастережного захоплення до цілковитої негачії, та й досі його творча спадщина сприймається дуже неоднозначно.

У статті на основі аналізу трьох концептуальних праць Дмитра Донцова: «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913), «Підстави нашої політики» (1921) та «Націоналізм» (1926) простежено еволюцію ідеологічних та світоглядних переконань автора, який від соціал-демократії через консерватизм приходить до чинного, тобто діяльного націоналізму як єдиного ідеологічного порятунку бездержавної на той час української нації.

В історію українських політико-правових учень Дмитро Донцов увійшов на-самперед як ідеолог українського націоналізму. З творчої спадщини Донцова можна реконструювати систему його думок і поглядів та відтворити шлях, яким він ішов: від дієвої участі в соціал-демократичному русі до поступового розчарування в соціалізмі та захоплення ідеями консерватизму, а згодом націоналізму. Ідейна еволюція Дмитра Донцова ґрунтується на усвідомленні категоричності українсько-російського протистояння, цивілізаційного і культурного конфлікту з Росією та розуміння його як центрального змагання не лише в Центрально-Східній, а й у цілій Європі, та неможливості розв'язання цієї концептуальної проблеми засобами, які пропонувала соціал-демократія, яка нехтувала пріоритетністю національних принципів, чим ставила під загрозу існування бездержавної на тоді української нації. Аналіз праць Дмитра Донцова дає підстави говорити про появу правого – консервативного і націоналістичного руху в Україні, ідеологія якого ґрунтувалася на героїці минулому України, релігійному мисленні, світоглядному ідеалізмі та ірраціоналізмі, а кінцева мета якого полягала у відновленні традицій української нації як нації політичної.

Донцов виступав проти теорії культурно-етнографічного розуміння нації та відмови від революційно-політичних форм боротьби, критикував винятково культурницьку програму більшості українського політикуму, що є безпосереднім свідченням послідовної та логічної лінії його світоглядної еволюції. Донцов виявляв не лише причини політичної слабкості українського політикуму, а й подавав критичний аналіз ідеології українського соціалізму, зіставляючи праве і ліве політичне мислення в історії. Він наголошував, що українці повинні стати політичною нацією, якщо не хочуть потрапити в історичне забуття. Дмитро Донцов заклав ідеологічні підвалини формування нового світогляду української нації, поставивши українське питання в цивілізаційний, геополітичний та культурно-ідеологічний контекст розвитку всієї Європи. Творчість ідеолога українського націоналізму відіграла надзвичайно важливу роль у формуванні націоналістичної доктрини й у ній можна виокремити низку ідей, на яких ґрунтується цілком оригінальна, незалежна концепція, що виходить із чіткого розмежування націоналізму державних та бездержавних націй. Формуючи концептуальні ідеї, Дмитро Донцов відштовхувався від того, що репрезентує українську націю, яка в той час не мала власної незалежної держави та прагнула до її здобуття. Розуміючи, що в цій боротьбі Україна практично не має союзників, він усю свою творчу енергію сконцентрував на виховання активних державотворчих устремлінь української нації, жертвовності, самоорганізації та самопосягати українців задля здобуття незалежності. За переконанням Донцова, націоналізм має визвольний характер і в ньому він вбачав рятівну силу для українців, які прагнуть, аби їхня нація стала самостійним міжнародним гравцем.

Перспектива дослідження полягає в тому, що ґрунтовні студії надзвичайно розлогої політичної публіцистики ідеолога українського націоналізму дадуть змогу зрозуміти специфіку націоналізму в Україні, а також у цілій Центрально-Східній Європі.

Ключові слова: Дмитро Донцов, ідеолог українського націоналізму, чинний націоналізм, український націоналізм, соціал-демократія, політична нація.